DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI
KUR'ÂN-I KERİM HAKKINDA UMUMÎ ESERLER SERİSİ. Nr. 1

KUR'ÂN-I KERÎM'İN TÜRKÇE TERCEMELERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Abdülkadir İNAN

Türk Tarih Kurumu Basımevi—Ankara, 1961

GİRİŞ

Son yıllarda, dört-beş yıl içinde, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe üç tercemesinin biribiri ardınca yayınlanması, bu kutlu din kitabının ana dilimize çevrilmesine büyük ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Kazanç düşünen kitapçı ve özel kişilerin büyük masraflara katlanarak bu işe girişmeleri bütün vatan sathında Kur'ân tercemelerinin takdir olunup okunmakta ve aranmakta olduğunu isbat etmektedir. Fakat bütün bu tercemeler yetkili din kurumu tarafından resmen tasvip edilmedikçe halkımızın tercemeye olan ihtiyacını tatmin etmekten uzaktırlar. Uyanık vatandaşlar bu tercemelerin Diyanet İşleri Başkanlığının tetkikinden geçip geçmediği, yayınlandıktan sonra tetkik edilip edilmediği, bu tercemelerden hangisinin şayan-ı tavsiye olduğu hakkında sualler sormuşlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu ciheti gözönünde bulundurarak Müşavere Kurulu Üyesi Şehid Oral'ın başkanlığında Kur'ân-ı Kerîm'in tercemesi için özel bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon 1958 yılının sonuna kadar çalışmış ve dördüncü sûreye kadar tercemeyi tamamlamıştır. Nihayet komisyon üyelerinden birinin ölümü, kiminin rahatsızlığı sebebiyle komisyonun faaliyeti durmuştur. 27 Mayıs Devrimi'nden sonra, Diyanet Işleri Başkanlığı, bu terceme işini tekrar ele alarak kısa zamanda neticelendirmeye karar verdi. Terceme işi aralıksız bir çalışma ile tamamlanmış olup, üç cild hâlinde basımı kararlaştırılan eserin iki cildi yayınlanmış bulunmaktadır.

Araplar'dan başka uluslar da İslâm dini'ni kabul ettikten sonra, Kur'ân-ı Kerîm'i ve başka din kitaplarını kendi ana dillerine çevirme ihtiyacını duymuşlardır. Gerek İran ve gerekse Türk bilginleri bu alanda mühim faaliyet göstermişlerdir. Türk bilginlerinin, bu terceme işine, Türklerin büyük kitleler halinde İslâmiyet'i kabul ettikleri tarihte, XI. asrın başlarında başlamış oldukları anlaşılmaktadır. Türk bilginlerinin bu faâliyetlerinin, ileride görüleceği üzere, İslâm'dan önceki dinlerinin mukaddes kitaplarını terceme geleneğine dayandığı anlaşılmaktadır.

* * *

Türk ulusunun kültür tarihinde din kitaplarının Türkçe'ye tercemeleri, muhtelif Türk boylarının cihanşümul dinlerle temasa geçtikleri devirde başlar. Türkler çok eski zamanlarda yabancı dinlerden Budizm'i tanımışlardır. Türkçe eski dinî terimlerin çoğunun, İslâm dinî edebiyatına, Türkçe'ye terceme edilen Buda dini'ne âit eserlerden geçtiği anlaşılmaktadır. Türkler, Budizm'den başka

Zerdüştlük, Manihaizm ve Hıristiyanlık'la temasa gelmişlerdir. Türkler'in büyük kültür ve ticaret merkezlerinde, kendilerinden ve yabancılardan bütün bu dinlere mensup cemaatler bulunmuştur. Yüz yıldan beri yapılan araştırmalar neticesinde bütün bu dinlerin mukaddes kitaplarından yapılan Türkçe tercemeler, kitaplar veya parçalar (fragment) halinde, pek çok bulunmuştur. Bu eserler, gerek Türk kültür tarihi ve gerek dinler tarihi bakımından büyük ehemmiyeti hâizdirler. Bu araştırmalar göstermiştir ki, Türkler çok eski çağlardanberi Çin, Hind, İran ve Akdeniz kültürleriyle münasebette bulunmuşlardır. Türk dünyasının üzerinden geçen büyük ticaret yolu, doğu ve batı kültür dünyasını biribirine bağlıyordu. İşte bu yol ile Türk ülkesine muhtelif dinlerin dâîleri (misyonerleri) de geliyorlardı. İşte bu yol ile IV. yüz yılda Hıristiyanlık geldi. Herat, Merv ve Semerkand şehirlerinde Hıristiyan piskoposluk ve metropolitlikleri kurulmuştu. VII. yüz yılda Türk yurduna Manihaizm denilen yeni bir din geldi. Bu din III. yüz yılın ortalarında İranlı Mani (216—276) tarafından muhtelif dinlerden alınan unsurla meydana getirilmiş bir dindi. Manihaistler İran ve Roma halkı ve hükûmetleri tarafından şiddetli takibata uğradılar. Nihayet Roma'dan ve İran'dan kaçıp Türkistan'a iltica ettiler ve malûm büyük ticaret yoluyla Çin ülkesine kadar sokuldular. Böylece, VI. yüz yılda Büyük Göktürk hakanlığı kurulurken bu ülkede Hıristiyan, Budist, Ateşperest ve Manihaist cemaatler bulunuyordu. Hakanlığın asıl büyük kitlesini teşkil eden Türkler ise, tıpkı İslâm'dan önceki Araplar gibi, tabiata ve ruhlara tapıyorlar, atalarının ilkel dinlerini bırakamıyorlardı. Türkler'de din taassubu bulunmadığı için her dînin dâîleri (misyonerleri) dinlerinin propagandasını rahat rahat yapabiliyorlardı. Hele Manihaistler kendi tâlimat-ı diniyelerini Türk şamanlığının ve bu ülkede bulunan bütün dinlerin unsurlariyle mezcederek dinlerinin sür'atle yayılmasını sağlıyorlardı. Türk hakanlığı'nın idaresini Göktürk soyunun elinden alan Uygur-Türk hakanı Bügü Han (750—780) Manihaizm'i kabul etti (763). Bügü Han'dan önce de Türk hakanlığının batı bölgesinde Manihaizm'i çoktanberi kabul eden beylikler vardı; Sogd ve Fergana'daki beylikler çoktanberi Manihaistler'in nüfuzu altında bulunuyordu[1]. Manihaistler'in tövbe duası (Huastuanit) nın V. yüz yılda Batı-Türkistan'da yazılmış olduğu tahmin edilmektedir[2]. Başka bir Manihaist duası da Argu ve Talas beyi Arslan Han için yazılmıştır.[3]

Bu dinler, muntazam teşkilât ve propagandalarına rağmen, en çok şehirli ve ziraatçi Türkler arasında yayılıyordu; taşralı göçebe boylar atalarının dinini bırakmıyorlar, ya da bu dinleri sözde kabul etmekle beraber yine eski gelenek ve göreneklerine sadık kalıyorlardı. Türk şamanlığı da V.—VII. yüzyıllarda olgunlaşma halinde bulunduğu Göktürkler'in bıraktıkları anıtlardan anlaşılmaktadır. Kültigin ve Bilge Han yazıtlarında kaba putperestlik inanışlarına rastlanmıyor; Gök-Tanrı inanışı da vahdaniyeti andırmaktadır. Yersu kültü de bu yazıtlarda "Vatan sembolü" mahiyetini almıştır "*Üze Türk tengrisi Türk ıduk*

[1] Sogd ülkesine daha VI. asırda sızmış olan Mazdakistler kendilerini Manihaist olarak gösteriyorlardı (A. J. Yakubovskiy, *Mukanna İsyanı*, S. Vostokovedenie, 1948 cilt V, s. 41).

[2] S. E. Malov, *Pamyatiki drevnetürkskoy Pismennosti*, M.-Len. 1951, s. 108.

[3] A. V. Le Coq., *Türkische manichaica* I, s. 25.

yer subı inçe itmiş=üste Türk tanrısı, Türk yer subu böyle etmiş (yapmış)." kutlu ruhlardan ancak Umay ilâhesi ve din terimlerinden yalnız "*kut*" zikredilmektedir.

Manihaizm'i kabul eden Uygurların başkenti Karabalgasun 840 yılında Yenisey-Kırgızları tarafından alındı; Uygurlar'ın büyük bir kısmı ve hanedanı eskiden Budist Türkler'le meskûn olan Beşbalık ve Koço bölgesine gelip ikinci Uygur Devleti'ni kurdular. Bu bölgede Budistler, Hıristiyanlar, Manihaistler, Şamanistler ve başka muhtelif dualist zümreler bulunuyordu. Bütün bu cemaatlerden başka birçok Müslümanlar da bulunduğu anlaşılmaktadır[4]. Budizm, Manihaizm ve Hıristiyanlık'a âit mukaddes kitapların Türkçe tercemeleri işte bu bölgede yapılan araştırmalarda elde edilmiştir. Bu dinlerin mukaddes kitaplarını Türkçe'ye terceme edenlerden bazılarının adlarını da biliyoruz. Bunlardan biri Beşbalıklı Singo Seli Tudun (rahip)'dur. Bu Budist rahip Sanskritçe *Suvarnap rabhasa* adlı kitabın Çince tercemesini *Altun yaruk* (ışık) adıyle Türkçe'ye terceme etmiştir. Yine Silazin adlı bir mütercim bir kitabı Toharca'dan Türkçe'ye çevirmiştir.

Böylece, VIII. yüzyılda Türk ulusu Budist, Manihaist, Hıristiyan ve Ateşperest cemaatlere ayrılmış, inandıkları bu din ve mezheplere âit Türkçe terceme ve orijinal dinî edebiyat meydana getirmiş bulunuyorlardı. İşte bu devirde yeni bir din, İslâm dini Türk yurdunun sınırlarına dayandı.

* * *

Horasan ve Cürcan Türk beyliklerinin, yani İran-Turan sınırındaki Türkler'in, İslâm ordulariyle Halîfe Hazret-i Ömer zamanında temasta bulundukları hakkında haberler vardır.

Taberî'nin naklettiği bir rivâyete göre Cürcan beği olan Türk Sul ile Arap kumandanı Suveyd b. Mukarran hicretin 18. yılında (M. 639) bir anlaşma yapmışlardır. Bu rivayet doğru ise Türkler'le Araplar'ın karşılaşmaları Kadisiye zaferinden iki yıl sonra ve Nihavend zaferinden dört yıl önce olmuştur. Horasan'daki Türk beylerinden Nizak Tarhan ve Toharistan'daki Karluk yabgusu hicretin 31. yılından itibaren Müslümanlarla bazan çarpıştılar, bazan da barıştılar. Horasan'da Türkler'in Müslümanlar'la karşılaşmaları işte bu tarihte ciddî bir durum almıştır. Nihayet Haccâc'ın ve onun kumandanlarından Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî'nin sert ve merhametsiz tedbirleri neticesinde Horasan'da güven sağlandı. İslâm ordusu Mâverâü'n-Nehr'e girdi. Buhara ve Semerkand fethedildi; Kuteybe'nin muzaffer İslâm ordusu Hicretin 95 (M. 713) yılında Fergana ve Taşkent üzerine yürüdü. Bu tarihe kadar İslâm askerleri, Türk hakanlığı'na tâbi beyliklerle uğraşmışlardı; Sogd ve Fergana'da ise asıl hakanlığın ordulariyle karşı karşıya gelmiş oldular. Kültigin ve Bilge Hakan yazıtları'nda bahis konusu edilen Sogd ve Demirkapı seferleri bu savaşların hikâyesidir.

Kuteybe Buhara'da bir Buda tapınağını 94 (M. 712) yılında camiye çevirdi. 710—716 yıllarında Mâverâü'n-Nehr'in fethi tamamlandı.

[4] Samanîler Manihaistler'i takip ettiklerinden Dokuz Oğuz hakanı kendi memleketindeki Müslümanlar'a katliâm yapacağını söyliyerek Samanîleri tehdit etti.

Buhara ve Semerkand bölgesi Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük gibi muhtelif dinlerin kaynaştığı bir bölge idi. İslâm dini bunların hepsini silmek için gelmiş, yeni ve çok kuvvetli bir dindi. Bununla beraber "Ehl-i Kitap" sayılan Hıristiyanlar'a oldukça geniş müsamaha gösteriliyordu. Yerli Türkler ve Sogdlular VIII. yüzyılın sonlarına kadar İslâmiyet'e pek de yanaşmadılar. Halife Hişam b. Abdülmelik (105—125 / 724—743)'in Türk hakanı'na elçi gönderip İslâmiyet'i kabulünü teklif ettiği hakkında haberler vardır. Fakat bu zat her halde büyük hakan değil, Mâverâü'n-Nehr sınırlarındaki bir han, ya da bir bey olsa gerektir. Mâverâü'n-Nehr'in İslâmlar eline geçmesine rağmen Nesturî Hıristiyan misyonerleri propagandalarına devam ediyorlardı. Nesturî patriği Tematheus (780—819) Orta ve Merkezî-Asya'da Hıristiyanlık'ı yaymağa çalışıyor ve Türk hakanı ile mektuplaşıyordu. Manihaistler de Türkler arasında çok kuvvetli propagandaya girişmişlerdi. Uygur hakanı Bügü Han (750—780)'ı Manihaist yapmağa muvaffak oldular. Sogdlular mutaassıp Manihaist[5] ya da Ateşperest idiler; Türkler ise Orta-Asya'da egemenliklerini korumak için Arap egemenliği olarak kabul ettikleri İslâmiyet'le mücadele ediyorlardı. Yani Türkler'in Arap-İslâm ordulariyle mücadeleleri "dinî" değildi; Orta-Asya'da hakimiyet kavgası idi. IX. yüzyılın ilk yarısında, Buhara başkent olmak üzere, Samanoğulları devleti kurulduktan sonra Türkler İslâm dini'nin Ön ve Orta-Asya'yı birleştirip medenî ve ticarî münasebetlerin kolaylaştığını, Orta-Asya'da egemenliğin yine Türkler'in elinde kalacağını gördükten sonra İslâm dini'ne ve devleti'ne karşı ilgi göstermeğe başladılar; İslâmiyet Türkler arasında yayılmağa başladı. Bir çok Türk beyleri Müslüman oldular. İslâm devleti'nin türlü yerlerinde siyasî olaylar dolayısiyle meydana gelen bed-mezhepler ve sözde Müslüman görünüp İslâmiyet'i ortadan kaldırmıya çalışan Manihaist ve Mazdakistler (zındıklar) VIII.-IX. yüzyıllarda bütün ümitlerini Türkler'e bağlamışlardı. Gerçekten bunların ayaklanmalarında Türkler'in büyük rolü olmuştu. VIII. yüzyılın en büyük ayaklanması olan el-Mukanna isyanında başlıca rolü Türkler oynamışlardır. Buhara ve Semerkand bölgelerindeki harekete Kulartigin adlı Türk kumandanı çok düzenli ve iyi silâhlı Türk askerleriyle iştirak etmiştir[6].

X. yüzyılda Samanoğulları'nın ordusu Türkler'den kurulmuştu. İslâmiyet Türkler arasında sür'atle yayılmağa başladı. 920 yılında Orta Tiyanşan'da Karahanlılar devleti İslâmiyet'i kabul etti; ayni yılda Volga'daki Bulgar Hanlığı Müslüman oldu. 940—950 yıllarında İslâmiyet Urallar ve Sibirya'ya kadar yayıldı. Böylece X. yüzyılda Türk ulusu'nun en az % 80 i Müslüman oldu. Türkler'in Müslüman olmasiyle Mâverâü'n-Nehr ve Horasan'daki Manihaistler ve Ateşperestler ortadan kalktı; fakat Yedisu'daki Hıristiyan ve Uyguristan'daki Budist ve Manihaist Türkler müşrikliklerinde direniyorlardı. Nihayet XII. yüzyılda Orta-Asya'da tek egemen din, İslâm dini oldu. Bütün Türk dünyası tarihî kaderini İslâmiyet'e bağladı; bu din sayesinde Türk birliği sağlanmış oldu.

***

[5] Semerkand yanındaki eski Pençkend kazılarında, VIII. asırda tahrip edilen Manihaist tapınağı bulunmuştur.

[6] Yakubovskiy, mezkûr eseri, s. 53.

İslâmiyet'in ortadan kaldırdığı bu eski dinler, İslâm dini'ni kabul eden Türkler'e gelenek olarak bir çok inanç, görenek, hattâ dinî bazı âyinlerini miras bıraktılar. Doğu-Türkistan'da Buda manastırları olarak kullanılmış olan bir mağara Ashab-ı Kehf'in mağarası olarak kabul edilmiş ve mübarek ziyaret yeri sayılmıştır. Belh'deki eski Budist Bermekî'lerin manastırları Hazret-i Ali'nin kabri sayılarak ziyaret edilmektedir; buraya bugün "Mezar-ı Şerîf" denilmektedir. Türkistan'ın dağlık bölgesinde bir Buda heykeline Senk Hoca diye hürmet ederek ziyaretgâh yaptıklarını işittim. O heykelin yanındaki *araşan* (yani maden suyu) dan gördükleri şifayı bu taş olmuş hoca sayesinde oluyor sanıyorlarmış. Yatırlara mum yakmak Hıristiyanlık, muskalar ve nazarlık boncukları Budizm âdetleridir. Bazı ağaçlar ve pınarları kutlu sayıp bunlardan medet ummak, mezarlara paçavra bağlamak gibi kötü ve İslâm din'ine aykırı inanç ve görenekler de İslâm'dan önceki dinlerin bıraktıkları kötü miraslardır. O devirden kalma bazı iyi miraslar da yok değildir. Yukarıda kaydettiğimiz üzere o dinlerin kutsal kitapları Türkçe'ye çevrilmişti. Bu tercemeleri yapan Türk bilginleri bu dinlerin dinî terimlerini Türkçeleştirmeğe muvaffak olmuşlar, bazılarını da Türk telâffuzuna uydurmuşlardı. İşte bu, İslâm'dan önceki dinî edebiyatın dili, ilk Türk-Müslüman bilginleri İslâmî eserleri Türkçe'ye çevirirken çok işe yaramıştır. Cahiliyet devrinin bilgin-mütercimlerinin yarattıkları terimler ve kelimeler İslâm bilginleri tarafından kullanılmış ve İslâm dini'nin getirdiği yeni kavramlar bunlarla ifade edilmiştir. Tanrı, ferişte (Manihaistlerin terimi), mengü (ebediyet), bitig (kitap) v.s. gibi bir çok kelime ve terimler cahiliyet devri Türk bilginlerinin işledikleri yazı dilinin miraslarıdır.

***

X. yüzyılın ortalarına kadar Kur'ân-ı Kerîm başka bir dile terceme edilmiş değildi. Bu devirde Araplar'dan başka iki büyük Müslüman ulus vardı: Farslar ve Türkler. Horasan ve Mâverâü'n-Nehr'de hakimiyetin, yerli sülâle olan Samanoğulları'nın eline geçmesi Türkler'in İslâm dini ve kültürü çevresine girmelerini sağlamış oldu (226—365/840—998). Samanoğulları'nın ordusu Türkler'den kurulmuş ve Türk kumandanları idaresinde bulunuyordu. Samanoğulları'ndan Mansur b. Nuh (350—365/961—976) devrinde Mâverâü'n-Nehr ve Horasan ordusunun kumandanı, Türk, Amîdü'l-Mülk Fâik idi; Gazneliler sülâlesini kuran Sebüktigin de bu Türk kumandanlardan biridir. İşte bu sıralarda Emîr Mansur b. Nuh, Kur'ân-ı Kerîm'in Farsça'ya tercemesini resmen, hükümet işi olarak ele almıştır. Dikkate değer ki bu terceme teşebbüsü Türk ulusu'nun baştanbaşa Müslüman olduğu ve Müslüman Türk devletlerinin kurulduğu devre tesadüf ediyor. Emîr Mansur b. Nuh Kur'ân'ın Farsça'ya tercemesinin câiz olup olmadığı hakkında Horasan ve Mâverâü'n-Nehr bilginlerinden fetva istemiştir. Farsça'ya terceme edilecek tefsir kitabı Muhammed b. Cerir-i Taberî'nin tefsîri idi. Mâverâü'n-Nehr âlimleri «وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه ليبين لهم» âyeti (14. sûre – İbrâhîm, 4. âyet)'ne istinaden tercümenin cevâzına fetva ver-

mişlerdir[7]. Bu olaydan 20 yıl sonra bütün Mâverânü'n-Nehr'de hakimiyet Türklerin eline geçti. Mansur b. Nuh'un terceme için fetva istediği bilginler ve terceme komisyonuna dahil mütercimler arasında Türkler'in kalabalık bulundukları Asficap, Fergana, Semerkand ve Buhara şehirlerinden bilginler bulunuyordu[8]. Emîr Mansur'un bu teşebbüsünden onaltı yıl sonra Buhara Karahanlılar tarafından alındı. Karahanlılar'ın Müslüman oldukları tarihten Buhara'yı aldıkları tarihe kadar ancak yetmiş yıl kadar bir zaman geçmiş bulunuyordu. Bu müddet zarfında İslâm dini'ne ait Türkçe bir eserin yazıldığı hakkında malûmatımız yoktur. Buhara'nın Karahanlılar tarafından alındığından yetmiş yıl sonra Doğu–Türkistan'da, Kaşgâr'da, İslâmî bir eserin, ahlâkî-felsefî didaktik bir manzume olan *Kutadgu Bilig*'in telif edildiğini biliyoruz. Her halde Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe'ye tercemesi de bu devirde yapılmış olsa gerektir. Bize vâsıl olan eski Kur'an tercemelerinin asılları XI. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu kabul edilmektedir[9].

[7] *Terceme-i Tefsîr-i Taberî*, Habib Yağmaî neşri, Tahran 1339, s. 5-6. Bu âyetin tefsirinde, Zemahşerî Kur'ân-ı Kerîm'in başka dillere tercemesine dair mutalâada bulunmuştur. Bu mutalâaya göre, bu büyük âlim ve müfessir, Kur'ân'ın her dile tercemesinin câiz olduğunu, her dil ile nüzûlüne ihtiyaç olmadığı için bu yola gidilebileceğini beyan etmiştir. (فلا حاجة الى نزوله لجميع الالسنة لان الترجمة تقوب عن ذلك) Keşşaf, Kahire 1946, Cüz II, s. 538-539).

[8] «و اول کسی که سخن کفت بزبان تازی اسماعیل پیغامبر ما صلی الله علیه از عرب بیرون آمد و این قرآن بزبان عرب بر او فرستادند و اینجا بدین ناحیت بزبان پارسی است و ملوك اینجانب ملوك عجم اند پس بفرمود ملك مظفر ابو صالح تا علماء ماوراء النهررا کردند ازشهر بخارا چون فقیه ابوبکر بن حامد وچون خلیل بن احمد السجستانی واز شهر بلخ ابو جعفر محمد بن علی از باب الهند وفقیه الحسن بن علی مندوس را وابو الجهم خالد بن هانی المتفقه را و از شهر سمرقند وازشهر سپیجاب وفرغانه واز هر شهری کی در ماوراء النهر وهمه خطها بدادند بر ترجمه این کتاب که این راه راست است» (Terceme-i Tefsîr-i Taberî mukaddimesi, Habib Yağmaî neşri, Tahran 1339, s. 5-6 "Yağma" dergisi Mücteba Minovî, C. 4, s. 135-136.)

[9] Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 1926, s. 192: "..... Hulâsa şimdiki malûmatımıza göre hicrî IV. asrın sonunda veya V. nci asrın mebadisinde Garbî–Türkistan'da yazılan bu eser (yani Kur'an tercemesi) İslâmî Türk edebiyat-ı diniyesinin bize kalan en eski mahsulüdür."

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'İN TÜRKÇEYE EN ESKİ TERCEMELERİ

Bize vâsıl olan en eski Türkçe Kur'ân-ı Kerîm tercemelerinden, şimdiye kadar bilinenler dört nüshadan ibarettir:

I. Bunlardan biri Sovyet R. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Bu nüsha A. Zeki Velidî [Togan] tarafından 1914 yılında Buhara Emâreti'nin Karşı kentinde bulunmuştur. Rus inkılâbı'na kadar bu nüsha Asya Müzesi yazmaları kısmında "Cod. Muz. As. 332 co-Walidow 1914 N: 2475" işaretiyle kayıtlı idi. Müstensihi ve yazıldığı tarih malûm değildir. Bu nüshaya "müellifi meçhul (anonim) tefsir" de denir. Bu nüsha hakkında ilk malûmatı, kâşifi A. Z. Velidî Togan vermiş (Vost. rukopisi Ferganskoy oblasti, ZVO, 1916, T. XXIII, s. 249), sonra Akademisyen W. W. Barthold bu tercemeyi tahlil etmiştir (*Ein Denkmal aus der Zeit der Verbreitung des Islams in Mittelasien,* Asia Major, II, Fas. I, 1925, s. 125-127; Türkçe'ye tercemesi, Türkiyat Mecmuası, II, s. 69-74)[10]. Bu nüshanın baş tarafı ve ortasından bir kısmı eksiktir. Birinci sahife كبرت كلمة تخرج من أفواههم "*Uluğ boldı bir söz çıkar ağızlarından*" âyetiyle başlıyor (18. sûre - Kehf, 4. âyet). Sûrenin sonuna kadar satır-arası kelime kelime terceme devam ediyor. Varak 9 a'dan vr. 11 b'ye kadar Ashâb-ı Kehf, Hızır ile Musa kıssaları anlatılıyor. Vr. 11 b'den vr. 16 a'ya kadar 19. sûrenin satır-ara tercemesi veriliyor. Bundan sonra İsa ile Meryem menkıbesi araya sokularak 19 b'ye kadar devam ediyor. Vr. 19 b'den vr. 26'nın sonuna kadar 20. sûre [Tâ-hâ]'nin satır-ara tercemesi bulunuyor. Vr. 27 a'dan vr. 29 a'ya kadar Hz. Ömer ile Hz. Hamza'nın müslüman olduklarına dair rivâyet uzun uzun anlatılıyor. Vr. 29'dan 32 b'ye kadar Musa ile Fir'avn kıssası anlatılmıştır. Vr. 32 b'den 38 b'ye kadar 21. sûre [Enbiyâ]'nin satır-ara tercemesi veriliyor. Vr. 38 b'den 40 a'ya kadar İbrahim Peygamber'in putları kırdığı ve ateşe atıldığı hakkındaki kıssayı birçok ilâvelerle nakledIyor. Vr. 40 a'da 22. sûre [Hacc]'den ancak 14 âyetin satır-arası tercemesi vardır. Bundan sonra 25 sûre eksiktir, ancak 48. sûre [Feth]'den başlıyarak Kur'ânın sonuna kadar sûreler tamamdır. Fakat bu kısımda kelime kelime tercemeden ziyade tefsire önem verilmiştir. Nüshanın sonuna doğru Farsça kelimeler ve cümleler çoğalıyor. W. Barthold bu Farsça'ya doğru kaymayı, mütercimin ana-dilinin Türkçe olmadığını

[10] Bu Kur'an tercemesinin dili üzerinde son yıllarda Rus müsteşrikı Prof. A. K. Borovkov çalışmaktadır (Türkologiçeskiy Sbornik I, 1951, s. 73-79; Uç. Zap. İVAKN XVI, 1958, s. 138-219).

gösteren bir delil saymaktadır. Bu mütalâa gerçeğe uymasa gerek. Herhalde müstensihin elindeki nüshanın bu kısmı eksiktir. . Ancak bazı sahifeleri bulunmuyordu. Bu kısmı başka, daha yeni bir nüshadan faydalanarak tamamlamıştır. Bu tercemedeki hikâye ve kıssalar asıl nüshada bulunmuyordu; daha sonra istinsah edenler eklemişlerdir. Satır-arası kelime kelime tercemenin dili bu hikâye ve kıssaların dilinden eskidir; aradaki fark çok bellidir. Satır-ara terceme kısmında Arapça ve Farsça kelimeler yok denecek kadar azdır. Bu nüshadan bir örnek:

فاروا الى الكهف ينشر لكم ربكم من رحمته ويهيى الكم من أمركم مرفقا (18. sûre - Kehf, 16. âyet).

Sığınıñlar üngürke yaygay sizlerni iziñiz yarlıkamakındın etkey sizlerke işleriñizde yumşaklık

وترى الشمس اذا طلعت تزاور عن كهفهم ذات اليمين (18. sûre - Kehf, 17. âyet)

Körgeysen künni kaçan toğsa kıyşarsen üngürlerindin oñ sıñar

واذا غربت تقرضهم ذات الشمال وهم فى فجوة منه

Kaçan batsa kün añlarnı sol sıñardın añlar keñlik içinde andın

ذلك من آيات الله من يهد الله فهو المهتد ومن يضلل فلن تجد له وليا مرشدا

Ol Teñri belgülerindin. Ol kimni yolğa köndürse Teñri ol köndürülmiş ol kimni yoldın azıtsa bulmağay-uk sen añar bir dost köndürükli

Son kısmından bir örnek:

كلا بل لا تكرمون اليتيم * ولا تحاضون على طعام المسكين * وتاكلون التراث اكلا لما (89. sûre - Fecr, 17-19. âyetler)

Belkim kerameti kılmağay yetimlerke takı bermegey taam miskinlerke ve yerler miras katığ yemeklik yani bir niceler kendü tegerin ve bir niceler ayruk tegerin yerler . . . her çi ne kim elkine kelgenin yerler sormazlar kim halâl mu ya haram mu teyü

وآيت شان ابو جهل است لعنة الله عليه كه كسى بيمار شدى بيامدى و بر سر بالين بنشستى كفتى فلان اسب زن زاده و فلان اسب عباوز زاده فلان كسى ده

Bu örnekten görülüyor ki bu son kısımdaki satır-ara terceme ile baş taraftaki tercemeler arasında fazla bir fark görülmemekle beraber gerçekten Farsça cümleler çoğalmaktadır.

II. Eski Kur'ân tercemelerinden ikinci nüsha Türk ve İslâm eserleri Müzesi'nde bulunan ve 73 sayı ile kayıtlı nüshadır. Hicrî 734 (M. 1333) yılında Şirazlı Muhammed b. el-Hacc Devletşah adlı biri tarafından yazılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in kelime kelime tam tercemesidir. Nüshanın sonunda şu ketebe vardır:

كتبه وذهبه اضعف عباد الله واحوجهم المذنب الخاطىء الراجى الى عفو الله تعالى محمد بن الحاج دولتشاه الشيرازى اصلح الله حاله فى شهور سنة أربع وثلاثين وسبع مائة

Bu nüshada satır-arası kelime kelime tercemeden başka hiç bir kıssa, hikâye ve tefsir yoktur. Bu nüsha Prof. A. Zeki Velidî Togan'a göre "İlhanlılar devrinde Şarkî İrân'ı idare eden ve onlardan ilk olarak Müslümanlığı kabul eden Uygur ve Uyratlar'ın ülkesinde, herhalde onlar için yazılmıştır [Eski bir tercemeden istinsah edilmiştir. A. İ.]. Bu nüsha Samanîler zamanında bir heyet tarafından Taberî tefsiri esasında vücude getirilen Farsça satır-arası Kur'ân tercemesine tevafuk etmekte ve ona dayanmaktadır. Her halde Türkçe Kur'ân tercemesi de o Farsça terceme ile ayni zamanda, ayni komisyonun Türk âzaları tarafından yazılmış olabilir." (İslâm Tetkikleri Dergisi, 1960, s. 135).

Bu nüsha hakkında ilk malûmat rahmetli Abdülkadir Erdoğan tarafından verilmiştir (Vakıflar Dergisi, cilt I, s. 47 - 51). Bu tercemenin de Leningrad nüshasıyle ayni kaynağa (bir tek orijinale) bağlı olduğunu şu karşılaştırmadan anlıyoruz (bu nüshayı B işaretiyle gösteriyoruz):

كبرت كلمة تخرج من أفواههم ان يقولون الا كذبا (18. sûre - Kehf, 5. âyet).

A *Uluğ boldı bir söz çıkar ağızlarındın aymaslar meger yalğan*

B *uluğ boldı bir söz çıkar ağızlarındın aymaslar meger yalğan*

فلعلك باخع نفسك على آثارهم ان لم يؤمنوا بهذا الحديث أسفا (18. sûre - Kehf, 6. âyet).

A *Andağ bolğaysen öldürdeçi öziñni anlarıñ izleri üze eger kirtünmeseler bu sözke birle kazğun*

B *Bolğay kim sen öldürdeci öziñni anlarıñ izleri üze eger kirtünmeseler bu sözke kazğun*

انا جعلنا ما على الأرض زينة لها لنبلوهم (18. sûre - Kehf, 7. âyet).

A *Biz kıldımız nekim yer özekini ettük bezek añar sıñamak üçün anlarnı*

B *Biz kıldımız nekim yer özekini bezek anlarka sınamakımız üçün alarnı*

Bazı yerlerde azçok farklı tercemeler oluyorsa da bunlar orijinalin bir olmadığını göstermezler. A nüshasından yukarda aldığımız âyetlerin tercemesiyle bu B nüshasının tercemesini karşılaştıralım ve farkları gösterelim:

A *Sığınıñlar üngürke yayğay sizlerni iziñiz yarlıkamakındın etkey sizlerke işleriñizde yumşaklık. Körgeysen künni kaçan toğsa kıyşarsen üñgürlerindin oñ sıñar. Kaçan batsa kün anlarnı sol sıñardın, anlar keñlik içinde andıñ, ol Teñri belgülerindin ol. Kimni köni yolğa köndürse Teñri ol köndürülmüş ol kimni yoldın azıtsa bulmağay-uk sen añar bir dost köndürükli...*

B *Sığınıñlar üngürke yazğay silerke iziñizler eger yarlıkamakındın etkey silerke işiñizlerindin yumşaklık körgeysen künni kaçan toğsa kıyşar üñgürlerindin oñ yarudın, kaçan batsa kiter erdi sol yandın anlar keñlik içinde andın ol Teñri belgülerindin kimni köni yolka köndürse Teñri ol turur köni yolka köndürülmüş kimni yoldın azıtsa bulmağaysen añar bir dost köndürükli...*

III. Eski Kur'an tercemesi nüshalarından üçüncüsü İstanbul'da Millet Kitaplığı'nda (Hekim Ali Paşa) 951 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. 764 (M. 1363) tarihinde yazılmıştır, yani B nüshasından otuz üç yıl daha muahhardır. Dil bakımından bu terceme A ve B nüshalarına göre daha yenidir. Bununla beraber imlâ bakımından XI. yüzyılda yapılan tercemeye bağlı olduğunda şüphe yoktur.

Bu nüshadan bir âyetin tercemesini A ve B nüshalarındaki tercemeleriyle yapacağımız mukayese aralarındaki farkı belirtmeğe kâfi gelecektir (bu nüshayı C ile işaretleyeceğiz):

فعسى ربي أن يؤتين خيرا من جنتك ويرسل عليها حسبانا من السماء فتصبح صعيدا زلقا * أو يصبح ماؤها غورا . (18. sûre - Kehf, 40, 41. âyetler).

C *Bolğay izim kim berse maña yahşırak bostanıñdın takı ızğay anıñ üze endaze kökdin takı bolğay a k y e r tayıncak ya bolğay anıñ suwı suğulğan*

A *Bolğay kim izim kim bergey maña yegrek seniñ bostanıñdın ızğay anıñ üze kının yani ot bolğay katığ toprak azu bolğay anıñ suwı suwulmış*

B *Bolğay kim meniñ izim bergey maña yegrek seniñ bostanıñdın takı ızğay anıñ üze bir kın yani ot kökdin bolğay katığ toprak azu bolğay anıñ suwı suğulmış..*

C nüshasında (18. sûre – Kehf, 40. âyet) صعيدا زلقا "ak toprak" diye terceme edilmiştir ki, bu, müstensihin yanlışıdır. Müstensihin elindeki nüshada kak yer yazılmış olmalıdır. Çünkü katıg toprak ile kak yer aynı anlamı ifade eder. Müstensihin elinde bulunan nüshada bu sözler ق şeklinde silik olsa gerektir. Buna benzer yanlışlar başka nüshalarda da vardır.

IV. Eski Türkçe ile yazılan Kur'an tercemelerinin dördüncüsü Manchester kitaplığında bulunan nüshadır. Bu tercemeyi şimdiye kadar göremedik. Bu nüsha hakkındaki bütün bilgimiz, Dr. Mingana'nın yayınladığı broşürdeki malûmattan ibarettir. Bu broşüre ilâve edilen iki sahifelik fotokopideki بويناغولق boynağuluk, قوزوغليلار kozuğlılar, اولارقا olarka kelimeleri bu nüshanın XI. yüzyılın Türkçesiyle yazılmış bir terceme olduğunu göstermektedir.

* * *

Şimdiye kadar malûm olan bu nüshaların nerelerde istinsah edildiğini tâyin etmek mümkün değildir. A nüshasının Timurîler devrinde Batı-Türkistan'da yazıldığı (istinsah edildiği) tahmin edilmekte ise de bu geniş ülkenin hangi bölgesinde yazıldığı açıklanmıyor. Bu nüshanın hikâye ve kıssalar kısmında Oğuz-Kıpçak lehçesi'ne âit özellikler olduğuna göre bu nüshanın Horezm'de yazılmış olması mümkündür. XIII. - XIV. yüzyıllarda, Horezm, Türkmen ve Kıpçaklar'ın kalabalık bulunduğu bir bölge idi. Başka bir yönden Horezm'de, Kur'ân-ı Kerîm'in başka dillere tercemesini tasvip eden Zemahşerî mektebine mensup bilgin din adamları bulunuyordu.

B nüshasının müstensihi Şîraz'lı olduğuna göre bu nüshanın Şîraz'da yazılmış olduğunu kabul etmek mümkündür. Şîraz'lı Muhammed b. Devletşah bu tercemeyi istinsah ettiği yıllarda İran Moğolları tamamiyle İslâmlaşmış ve Türkleşmiş bulunuyorlardı. Fars vilâyeti, Türkler'den Ebu İshak İnçü'nün idaresinde idi. İbn-i Battûta Şîraz şehrini tasvir ederken, bu beyin anası Taş Hâtun'un haftada bir gün ulema ve güzel sesli hâfızları camiye toplayıp Kur'ân okuttuğunu ve va'z dinlediğini yazmıştır (*İbn-i Battûta seyahatnâmesi*, Şerif Paşa tercemesi I, s 230). Adı bile Türkçe olan bu hâtunun Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercemesinin yazılmasını ve okunmasını istemiş olması mümkündür. Şîrazlı'nın istinsahının da bu zamana rastlaması dikkate değer.

Şîrazlı'nın elindeki eski nüsha XI. yüzyılda yapılan tercemeye çok yakın bir nüsha olsa gerektir. Bu nüshada ancak XI. asra âit eserlerde bulunan konçuy kelimesi vardır. Bu kelime 4. sûrenin 11. ve 15. âyetlerindeki nisâ kelimesinin tercemesindedir: واللاتى يأتين الفاحشة من نسائكم فاستشهدوا عليهن (4. sûre – Nisâ, 15. âyet).

Horlaglı ol konçuylar keldürür çalpak[11] *işni konçuylarınızdın tanuk kolun.*

فان كن نساء فوق اثنتين فلهن ثلثا ما ترك (4. sûre – Nisâ, 11. âyet)

eger bolsa konçuylar ikide üstün anlarka üçde iki ülüş W. Barthold *Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler* adlı klâsik eserinde (Türkiyat Enstitüsü yayınlarından, s. 124) Mahmud Kâşgarî'deki konçuy kelimesine temas ederek "Orhon âbidelerinden malûm olan prenses anlamını ifade eden konçuy kelimesi de Mahmud Kâşgarî zamanına kadar intikal edebilmiş" diyor, yani VIII. yüzyılda kullanılmış olan bu kelimenin XI. yüzyılda bile yaşamış olmasını dikkate değer

[11] Çalpak kelimesi M. Kâşgarî'de (c. I, 470) kir, pis diye izah edilmiştir.

buluyor. Ancak XI. asırda yaşamış olan bu konçuy kelime-teriminin B nüshasında bulunması Kur'ân-ı Kerîm'in daha XI. asırda Türkçe'ye terceme edilmiş olduğunu gösteren delillerden biridir. Bu B nüshasının dil bakımından özelliği "sizler" yerine daima "siler" olmasıdır ki, bu, Doğu-Türkistan Türkçesi'ne mahsus bir şekildir[12].

Bize ulaşan bu eski Kur'ân tercemelerine esas olan en eski tercemenin XI. asrın hangi yıllarında yapıldığını kesin olarak bilmiyoruz. Farsça'ya ilk tercemesinin yapıldığı 350—365 / 961—976 yıllarında olduğuna göre Türkçe'ye tercemesi de bu sıralarda olabilir. Malûmdur ki, bu tarih ilk olarak Türk hakanlığının İslâmiyet'i devlet dini olarak kabul ettiği zamana rastlar. Fakat bu tarihte Kur'ân'ın derhal Türkçe'ye terceme edilmiş olması uzak ihtimaldir. Çünkü yeni Müslüman olan Türkler'in, bilhassa dinî edebiyat geleneklerine malik olan Uygurlar'dan Müslüman olan Türkler'in, Kur'ân'ı terceme edecek kadar İslâm kültürünü almış olmaları için zaman lâzımdı. Dikkate değer ki, Türkler, Müslüman olduktan bir asır sonra İslâm ahlâk ve felsefesine ait ilk eser olan *Kutadğu Bilig* (yani saadet verici ilim) kitabı telif edilmiştir. Yine ayni zamanda Bağdad'da oturan Mahmud Kâşgarî *Divânü Lûgat-it-Türk* eserini telif ediyor. Bu eserden öğrendiğimize göre, Müslüman Türkler arasında, İslâm'dan önceki Budist, Hıristiyan ve Manihaist Türkler'in din kitaplarını yazdıkları Uygur harfleri kullanılmakta devam ediyordu. Budizm devrinin mukaddes kitaplarının Türkçe tercemelerinden ve teliflerinden haberdar bulunuyorlardı. İşte, bu XI. asırda yetişen Türkistan bilginleri Kur'ân'ı Türkçeye terceme edebilecek *Müslüman-Türk edebî dili*'ne sahip olmuşlardı. Bu Müslüman edebî dili, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, İslâm'dan önceki Türkler'in dinî kitaplarının dilinden bol bol faydalandılar. Bu eski din kitaplarının İslâmî din kitaplarına miras bıraktıkları kelime-terimlerden bazıları şunlardır:

TEÑRİ (TANRI): Bu dinî terimi Türkler'in kabul ettikleri bütün dinler kullanmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'i terceme eden Müslüman-Türk bilginleri de bu kelimeyi ALLAH kelimesinin karşılığı olarak kabul etmişlerdir. Eski Şamanizm'de ise Teñri, Gök Teñri (ilâh-sema) demekti.

İZİ: Rabb, sâhip: Eski Şamanizm'de muhtelif yer-su ruhlarını ifade eden terimdir. dağ izisi =dağ ruhu, dağ sâhibi demektir. Eski Türkçe Kur'an tercemelerinde "rabbenâ" "ey izimiz" diye terceme edilmektedir.

YÜKÜNMEK: İbâdet etmek, secde etmek.
YÜKÜNGÜ, YÜKNÜ: Secde.
TAPMAK, TAPINGU: İbâdet.
KÖNİ KÜN: Hesap günü, adâlet günü.
YEK: Şeytan, şerir ruh.
YELVİ: Afsun, sihir.
YAZUK: Günah, mâsıyet.
ÖĞMEK, ÖĞDİ: Hamd ü senâ.
ÖKÜNÇ, ÖKÜNGÜ: Tövbe, pişmanlık.

[12] Bu tercemenin dili hakkında bk. Dr. Janos Eckmann. *Eine ostmitteltürkische interlineare Koranübersetzung* (Ural-Altaische Jahrbücher 1959, XXX, s. 72-85).

KUT: saadet, talih, saadet veren ruh.
TIN: nefes, can (arıg tın =rûhü'l-kuds).
KILINÇ: amel, (ezgü kılınç =amel-i sâlih).
SAKINÇ: fikir, tefekkür, düşünce (ezgü sakınç =iyi fikir).
KAM: kâhin, şaman.
UÇMAK: cennet.
TAMUĞ: cehennem.

Bunlara benzer birçok kelime-terimler eski dinî edebiyattan yeni din, İslâm dini edebiyatına geçmiş oldu. Türkler daha büyük İslâm devletleri kurduktan sonra yavaş yavaş Arapça ve Farsça'nın etkisi ve nüfuzu altına girdiler ve Türkçe terimler yerine Arapça, ya da Farsça kelimeler kabul ettiler. Bu da Türk dili'nin bazı bölgelerde büsbütün ihmaline sebep olmuştur. Bununla beraber bu olay Türkçe'nin zenginleşmesi bakımından faydalı da olmuştur.

Orta-Asya'da Kur'ân-ı Kerîm'in eski Türkçe tercümelerini Türk dili'nin gelişme ve olgunlaşma safhalarına göre yenileştirerek istinsahına devam edilmekle beraber yeni çağdaş dile uygun tercümeler de yapıldığı tarih kayıtlarından anlaşılmaktadır. XIII. yüzyılda Zemahşerî'nin talebelerinden ve halîfelerinden olan Zeynü'l-meşayih Muhammed b. Ebi'l-Kāsım el-Bakkālî el-Horezmî (ölümü 576=M.1180), Kur'an'dan bâzı sûrelerin satır satır tercemelerini ihtiva etmek üzere *Terâcimü'l-eâcim* (تراجم الأعاجم) adıyle bir eser vücude getirmiştir[13].

ANADOLU BEYLİKLERİNDE VE OSMANLI TÜRK DEVLETİNDE OĞUZ TÜRKÇESİ'YLE KUR'AN TERCEMELERİ

(XIV. — XVI. asırlar).

Selçuklular devri'ne âit eserler arasında Türkçe Kur'an tercemelerine rastlanmıyor. İslâm medeniyeti'nin kuvvetli tesiri altında, esasen büyük birer ilim ve san'at dili olan Arapça ve Farsça Selçuklular'ın millî dili olan Türkçe'ye tahakküm ediyordu. Edebî ve ilmî eserler bu dillerle yazıldığı gibi devletin resmî dili de Farsça idi[13a]. Kitaplıklarda pek çok bulunan Farsça Kur'an tercemeleri Selçuklar devri'ne âit andaçlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe'ye tercemeleri Selçuklular devleti'nin dağılışından sonra kurulan beylikler devrinde başlanmıştır. Türkçe yazılan büyük tefsirler ise ancak Osmanlı devleti'nin kuruluşundan sonraki devreye âittir.

Anadolu beylikleri devrinde umumiyetle kısa sûrelerin tercemeleri, ya da tefsirleri yazılmıştır. (Fâtiha tefsiri, Tebâreke tef., İhlâs tef. gibi).

Kısa sûrelerin tefsirlerinden, tarihi tâyin edilebilen en eskisi (730 H. = M. 1333) Orhan Bey'in oğlu Süleyman paşa için yazılan *Tebâreke tefsîri*'dir. Bu tefsirin nüshası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kitaplığında 45

[13] M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1926, s. 239.
[13a] Aynı eser, s. 223.

numara ile kayıtlıdır. Yine, tarihinin aşağı yukarı tâyinine imkân bulunan bir Tebâreke tefsiri Burdur kitaplığında 1234 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha İshak Bey b. Murad Bey Arslan namına yazılmıştır. İstinsah tarihi 1422 dir[14]. Adnan Erzi'nin tetkikine göre İshak b. Murad Arslan, Yıldırım Bayezid'in tahta geçtiği 722 (M. 1389) yılında henüz hayatta bulunuyordu. Şu halde bu Tebâreke tefsîrinin XIV. yüzyılın ikinci yarısında hattâ sonlarında yazıldığı meydana çıkıyor[15]. Yine bir İhlâs tefsîri Çelebi Murad Arslan b. İnanç namına yazılmıştır. Bu zat yukarıda adıgeçen Murad Bey Arslan olsa gerek. Bu nüsha Maarif Umumî Kitaplığında 145 numara ile kayıtlıdır. İstinsah tarihi 1131 (M. 1718)'dir. Maarif Umumî kitaplığında 329 numara ile kayıtlı yine bir Tebâreke tefsiri vardır. Hızır Beğ Gölbeği namına yazılmıştır.[16]

Bu tefsîrlerin nüshalarının istinsahı devam ederken her asırda yeni yeni Türkçe tefsirler yazılmakta idi. Meselâ, 1038 (M. 1628) yılında vefat eden Şeyh İsmâil b. Ahmed el-Ankaravî Fâtiha sûresinin Türkçe tefsirini[17] 1225 (M. 1810) yılında İstanbul'da vefat eden Mehmed Çelebi Niksârî[18] namazda okunan kısa sûrelerin terceme ve tefsirlerini yazmıştır. Bunlardan sûre-i İhlâs terceme ve tefsiri nüshası Ayasofya Kitaplığı'nda 386 numara ile kayıtlıdır. Bu kısa sûreler tefsiri nüshalarının, istinsah tarihi bakımından en eskisi Burdur kitaplığı nüshası olsa gerektir (820=M. 1422).

Anadolu'da Türkçe büyük tefsirlerin terceme ve tefsirleri XIV. yüzyılın sonlarında başlamıştır. İstanbul ve Anadolu kitaplıklarında bu telif ya da tercüme tefsirlerden pek çok bulunmaktadır. Alman müsteşriklarından Dr. Joseph Schacht yalnız İstanbul ve Bursa kitaplıklarında bir birine çok yakın olan yirmiden fazla nüshayı gözden geçirmiştir[19]. Bizim gördüğümüz pek çok nüshalar Dr. Schacht'ın bu listesinde bulunmuyor. Bu tefsirlerden Avrupa kitaplıklarında da çok bulunduğu malûmdur. S. F. Seybold, Hamburg (Or. 61), Breslau (turc 12), British Museum (Or. 1134) nüshalarını tavsif etmiştir[20]. Bu büyük tefsirlerden nüshaları en çok olanları İbn Arabşah ile Musa b. Hüseyin el-İznikî'ye âit sayılmaktadır. Bu tefsirler Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinden alınmışlardır. Her ikisi çağdaş âlimlerdir. Musa el-İznikî 833 (M. 1430)[21] yılında, İbn Arabşah ondan bir müddet sonra, 854 (M. 1450) 'de, vefat etmiştir[22]. Büyük tefsirlerden *Cevâhirü'l-asdaf*'ın müellifi de bu zatlarla ayni zamanda ya da bir az önce yaşamıştır; eserini Candaroğulları'ndan İsfendiyar Bey'in

[14] Ahmet Ateş, Burdur-Antalya ve havalisi kitaplıklarında bulunan mühim eserler, (Edebiyat Fak. T. Dili ve ED. Dergisi, 1948, c. II, sayı 3-4, s. 172).

[15] "Belleten" sayı 49, s. 166.

[16] Hızır Beğ hakkında bk. H. F. Turgal "Hızır Beğ Gölbeği"; bk. Tahir Erdem, XIV. asırda Türk dili ile yazılmış bir eser.... ("Ün" dergisi, c. IV, 1937, sayı 37).

[17] "Keşfü'z-zunun" I, 454.

[18] Bursalı Tahir Bey, Osmanlı müellifleri, II, s. 440.

[19] Dr. J. Schacht, *Zwei altosmanische Kor'an-Kommentare* (OLZ, 1927, s. 744-752).

[20] S. F. Seybold, *Ein anonymer alter türkischer Kommentar zum letzten Drittel des Koran's...* (Sachau-Festschrift). Bu makaleyi göremedim. Hartmann ve Schaht makalelerinden faydalandım.

[21] Bursalı Tahir Bey, Osm. Müel. II, s. 13-14.

[22] Keşfü'z-zunun, II, s. 441.

(1392–1443) emriyle yazmıştır. Bu tefsir üzerinde çalışan Prof. Dr. A. Zajaczkowski'-nin tahminine göre bu tefsir 1404 yılında yazılmıştır [23]. Osmanlı devleti'nde en çok terceme edilen veya istifade edilen tefsir Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsiri olmuştur. Prof. Richard Hartmann'a göre "Araplar arasında hiç de rolü olmıyan Ebü'l-Leys tefsirinin Türkler arasında rağbet kazanması dikkate değer bir olaydır" [24]. Bu olay Anadolu'ya Kur'ân-ı Kerîm tefsir ve tercemeleri geleneğinin Orta Asya'dan gelmiş olmasiyle îzah edilebilir.

İbn Arabşah, Ebü'l-Leys es-Semerkandî tefsirinin tercemesini her halde Edirne'de Mehmed Çelebi (1403 – 1421)'nin hizmetinde bulunduğu zaman, yani 1412 – 1421 yılları arasında yapmış olacaktır [25]. Bu büyük tefsirlerin, istinsah tarihi bakımından, en eskisi R. Hartmann'ın tavsif ettiği Harrassowitz'in nüshasıdır (istinsah tarihi 843=M. 1444). Bununla beraber üzerinde tarihi yazılmamış olan nüshalar arasında veya bizim görmediğimiz daha eski tarihli nüshalar bulunabilir. Şimdilik en eski tarihli nüsha yukarıda mezkûr Harrassowitz nüshasıdır.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre Osmanlı devleti'nde yazılan büyük Kur'an tefsirleri XV. yüzyılın başlarında veya, uzak bir ihtimal ile, XIV. yüzyılın sonlarında telif edilmişlerdir. Bu tarihten önce ancak kısa sûrelerin tefsirleri telif veya terceme edilmiştir.

[23] Ananias Zajaczkowski, *Studia nad yezkiem staroosmanskim* II, Krakow 1937.
[24] R. Hartmann, *Ein altosmanischer Koranübersetzung*, OLZ, 1924, XXXVII, 497.
[25] İbrahim Kafesoğlu, İslâm Ans., İbn *Arapşah* maddesi.

İKİNCİ BÖLÜM

"OSMANLI"—OĞUZ TÜRKÇESİ'NE KUR'ÂN-I KERÎM'İN TERCEMELERİ

Satır-arası (kelime kelime) tercemelerden bahsederken "Osmanlı" terimini itibarî olarak kullanıyoruz. Çünkü bu tercemelerin yazıldığı dil Türkologların "eski Osmanlıca" (altosmanisch) dedikleri yazı dilinden bile çok ayrı özellikler ihtiva eder.

Bu "eski Osmanlıca" Kur'an tercemelerinin nüshaları pek çoktur. Kitaplıklarda bulunan yüzlerce nüshadan başka pek çok özel kişilerin ellerinde de mühim sayıda nüshalar bulunduğu anlaşılmaktadır. Şayanı teessüftür ki bu nüshaların çoğunda istinsah tarihi bulunmuyor. Bizim bu makalemiz için tetkik ve mukayeselerini yaptığımız nüshalardan bazıları şunlardır:

1) Ali Dehri Dilçin nüshası. Kur'ân'ın tamamının tercemesidir. Her bakımdan çok güzel nüshadır. Müstensihi Tireli Mehmed b. Seyyidgazi'dir. (فقير الحقير الى رحمة ربه القدير محمد بن سيدغازى التيروى) 886 yılının Şevval ayının 2. günü tamamlamıştır. (M. 1476).

2) Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 508 numaralı nüsha.

3) Türk ve İs. E. Müzesi'nde 74 numara ile kayıtlı nüsha. Müstensihi Yar Muhammed b. Pîr Muhammed el-Huttalânî'dir. İstinsah tarihi 990 (M. 1582)dir.

4) Topkapı Sarayı Behâeddin Ersin koleksiyonundaki nüsha (No. sı yok).

5) Topkapı Sarayı'nda 18 numara ile kayıtlı nüsha. Tarihi 901 (M. 1582).

6) Türk Dil Kurumu kitaplığında B 1 numara ile kayıtlı nüsha.

7) T. Dil Kurumu kitaplığında B 2 numara ile kayıtlı nüsha.

8) Maarif Vekâleti Genel Kitaplığı'nda 1001 numara ile kayıtlı nüsha.

9) Etnografya Müzesi'nde 10110 numara ile kayıtlı nüsha.

10) Etn. Müzesi'nde 10113 numara ile kayıtlı nüsha.

11) Etn. Müzesi'nde 14713 numara ile kayıtlı nüsha.

12) Vakıflar Umum Müdürlüğü'nde 57 numara ile kayıtlı nüsha.

13) Vakıflar U. Müdürlüğü'nde 87 numara ile kayıtlı nüsha[25a].

14) Manisa Genel Kitaplığı'nda 931 numara ile kayıtlı nüsha.

15) Diyanet İşleri Başkanlığı'nda 23 numara ile kayıtlı nüsha. İstinsah tarihi 990 (M. 1582).

16) Âsım Köksal'ın nüshası.

[25a] Vakıflar U. M. nüshaları üzerine Osman Keskioğlu tarafından inceleme yapılmıştır (Vakıflar Dergisi, c. IV, s. 91-103).

Görülüyor ki bu listede bulunan on altı nüshadan üçünde tarih vardır. En eskisi de 1476'dır ki Fâtih devrine âit demektir. Bu nüshaların mukayeselerinden bunların biribirinden istinsah edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu satırarası (interlinear) tercümelerin hepsinin tek bir orijinalden neş'et ettiklerine şüphe yoktur. Bu nüshaların biribirine çok yakın, bazan da biribirinin aynı olduğunu göstermek için şu mukayeseyi gözden geçirelim[26]:

ام حسبت ان اصحاب الكهف والرقيم كانوا من آياتنا عجبا (18. sûre—Kehf, 9. âyet)

H *Belki sandınmı bihakkın in issileri dahi yazılmış anların adları oldılar nişanlarımızdan tañ*

D *Belki sandıñ bayık in issileri dahi yazılmış issileri oldılar nişanlarımızdan tañ*

H2 *Sandıñmı kim in issileri. . . . . oldılar nişanlarımızdan tañ.*

G1 *Belki sandıñ bayık in issileri dakı yazılmış issileri aldılar nişanlarımızdan tan*

B2 *Belki sandıñmı şeksüz in issileri dahi yazılmış issileri oldılar nişanlarumuzdan tañ*

B1 *Ye belki sandıñ tahkik in isleri dahi yazılmış isleri aldılar nişanlarımuzdan tañ*

DH *Belki sandıñmı bayık in issileri dakı yazılmış issileri oldılar nişanlarıŋuzdan tañ*

M1 *Belki sandıñmı şeksüz in isileri dahi yazılmış isileri oldılar nişanlarımuzdan tañ*

اذ أوى الفتية الى الكهف فقالوا ربنا آتنا من لدنك رحمة وهيئ لنا من أمرنا رشدا
(18. sûre — Kehf, 10. âyet)

H *Ol vakitkim durak yer eylediler yiğitler inden yana bes eyittiler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, düziver bizimçün işimizden doğru yol dönmez.*

D *Ol vakitkim yiğitler durak yeri eylediler inden yana pes eytdiler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, düziver bizimçün işimizden doğru yol dutmak.*

H2 *Ol vakitkim durak yer eylediler yiğitler inden yana pes eytdiler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, düziver biziçün işimizden doğru yol dönmez.*

G1 *Ol vakitkim durak yer eylediler in dapa pes eytdiler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, dakı düziver bizimçün işimizden doğru yol dutmak.*

B2 *Ol vakitkim durak yeri eyledi inden yana bes dediler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, dahı düziver bizimçün işimüzden doğru yol dutmak.*

B1 *Ol vakitkim durak yeri eylediler yiğitler inden yana pes eyitdiler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, dahı düziver bizimçün işimizden doğru yol dutmak.*

DH *Ol vakitkim durak yeri eylediler in dapa pes eydiler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet, dakı düziver bizimçün işimizden doğru yol dutmak.*

M1 *Ol vakitkim durak yeri eyledi inden yana bes dediler ey Çalabımuz ver bize katundan rahmet dahı düziver bizimçün işimüz doğru yol dutmak.*

فضربنا على آذانهم في الكهف سنين عددا * ثم بعثناهم لنعلم اى الحزبين احصى لما لبثوا امدا
(18. sûre — Kehf, âyet 12).

H *Pes urduk kulakları üzere inde yıllar sağışdan yana, andan uyandırdık anları ta bilevüz kangısı iki bölük anı kim dölendiler asra ucu* اصره اوجى *(?)*[27] *biz hikâyet*

[26] Nüsha işaretleri: H = İslâm ve Türk Eserleri Müzesi nüshası, No. 74; D = Diyanet nüs.; H2 = İs. Türk Eser. M. No. 508 nüs. G1 = Maarif B. G. Kitap. No. 1002. B1, B2 = TD Kurumu. DH = Ali Dehri Dilçin nüshası. M1 = Etnografya Müzesi No. 10110; M3 = Etn. Müzesi No. 14730. AK = Âsım Koksal nüshası.

[27] امدا kelimesi birçok nüshalarda *asra* yahut *ısra* ucı اصره اوجى diye tercüme ediliyor, bazı nüshalarda ise *zaman* زمان yahut gayet غايت kelimeleriyle terceme edilmiştir.

eyleyevüz sañа haberini gerçeklikle bihaḳ anlar yigitlerdir iman getürdiler Çalaplarına

D *Pes yaturduḳ ḳulaḳları üzere yani uyutduḳ inde yıllar sağışdan yana andan uyandurduḳ anları ta bilevüz iki bölük ḳangısı saydı anunçün kim dölendiler zaman biz hikâyet ederüz saña haberini anların haḳḳiyle yani gerçeklikle yigitlerdür iman getürdiler Çalaplarına*

H2 *Pes urduk ḳulaḳları üzere inde yıllar sağışlanmış andan veribidük ta bilevüz ḳan-ğısı iki bölükün saydı anıñ kim dölendiler ısra ucını biz hikâyet eylerüz sana haḳḳıyla bayıḳ anlar yigitlerdür inandılar Çalaplarına*

G1 *Pes urduḳ ḳulaḳları üzere inde yıllar sağışdan yana andan uyarduḳ anları ta bilevüz iki bölükün ḳangısı saydı anı kim dölendiler ısra ucı*

B2 *Pes urduḳ ḳulaḳları üzere inde yıllar sağışdan yana andan uyarduḳ anları ta bilevüz bölükün ḳanḳısı saydı anları kim dölendiler ve gayet, biz hikâyet eylerüz saña haberini anlarun haḳḳıle şeksüz anlar yigitlerdür iman getürdiler Çalabısına*

B1 *Pes yaturduḳ ḳulaḳları üzere yani uyutduḳ inde yıllar sağışdan yana andan uyandurduḳ anları ta bilevüz yani iki bölükün ḳanḳısı yani görebilmek anun. kim dölendiler ısra ucı biz hikâyet eylerüz saña haberini anlaruñ gerçekle tahḳiḳ anlar yigitlerdür iman getürdiler Çalaplarına*

DH *Urduḳ ḳulaḳları üzere inde yıllar sağışdan yana andan uyandurduḳ ta bilevüz ḳan-ḳısıdur iki bölükün saydı anlar kim dölendiler ısra ucını, biz hikâyet eylerüz üzerine haberini anların hıḳḳıle bayıḳ anlar yigitlerdir iman getürdiler Çalaplarına*

M1 *Pes urduḳ ḳulaḳları üzere inde yıllar sağışdan yana andan uyarduḳ anları ta bilevüz ḳanḳı bölük saydı anlar kim dölendiler gayet, yigitlerdür iman getürdiler Çalaplarına*

İsra sûresinden 23—24. âyetlerin tercemelerinden örnekler:

وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه و بالوالدين احساناً اما يبلغن عندك الكبر احدهما أو كلاهما فلا تقل لهما اف
ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما * واخفض لهما جناح الذل من الرحمة وقل رب ارحمهما كما ربيانى صغيرا .

D *dahı hüküm eyledi, yani buyurdı Çalabıñ tapmıyasız ille Aña, dahi ataya, anaya eyülük... eger ere seniñ ḳatunda ḳocalığa anlarıñ birisi ya ikisi pes eytme ol ikiye üff, dahı sekitme ol ikiye yani güç (?) dahı eyt ol ikiye söz körklü yumuşaḳ, dahı yumuşaḳ eyle ol ikiye horluḳ yönün esirgemekten ütürü, dahı eyt ey Çalabım, rahmet eyle ol ikiye netekim beslediler beni küçücek iken*

G1 *daḳı hüküm eyledi Çalabıñ kim tapmıyasız ille Aña daḳı ataya, anaya eyülik eyleñ eger ere seniñ ḳatuñda ḳocalığa ikisinden birisi ya ikisi dağı eytme ol ikiye 'üff' daḳı seksinme ol ikiye daḳı eyt ol ikiye söz yumuşaḳ körklü, daḳı yumuşaḳ eyle ol ikiye horlıḳ yönini esirgemekden ütürü, eyt ey Çalabım, rahmet eyle ol ikiye nitekim beslediler beni kiçi iken*

G2 *daḳı hüküm eder Çalabıñ kim tapmıyasız ille Aña daḳı ataya anaya eyülik eyleñ, eger ere seniñ ḳatuñda ḳocalığa ikisinden birisi ya ikisi dağı eytmeñ ol ikiye 'üff' daḳı seksenme ol ikiye daḳı eyt ol ikiye söz yumuşaḳ körklü, daḳı yumuşaḳ eyle ol ikiye horlıḳ yanıñ esirgemekden ütüri eyt ey Çalabım rahmet eyle ol ikiye nitekim beslediler beni kiçi iken*

M1 *dahı hüküm eyledi Çalabıñ tapmıyasıñ ille Aña dahı ataya anaya eyülik eylemek, eger ere seniñ ḳatuñda ḳocalığa ikisinden birisi ya ikisi pes eytme ol ikiye bir kelâm*

gönül darlığından dahı sekiri çağırma dahı eyt ol ikiye söz körklü yumuşak dahı yumuşak eyle ol ikiye horlık yanıñ esirgemekden ütüri dahı eyt ey Çalabım rahmet eyle ol ikiye ol iki besledi beni kiçi iken

M3 *dahı hükümeyledi Çalabıñ tapmıyasız ille Aña dahı ataya anaya eyülik hüküm kıldı eger ere seniñ katuñda kocalığa ikisinden birisi ya ikisi dahı eytme ol ikiye 'üff' dahı seksenme ol ikiye dahı eyt ol ikiye söz körklü yani yumuşak, dahı yumuşak eyle ol ikiye horlık yanıñı yani kemalile ol ikiye muti' olup kendiñi anlara alçak eyle, dahı eyt ey Çalabım, rahmet eyle ol ikiye nitekim beslediler beni kiçi iken*

AK *dahı hükümeyledi Çalabuñ ki tapmıyasız illâ Aña dahı ataya anaya eyülük eylemek, eger ire seniñ katuñda kocalığa ikisinden birisi ya ikisi bile eytme ol ikisine 'üff' dahı seksenme ol ikisine dahı eyt ol ikisine söz yumşak gökçek, dahı yumşak eyle ol ikisine horluk yanını esirgemekden, dahı eyt ey Çalabum rahmet eyle ol ikisine nitekim besledi beni kiçiyiken*

Bugün kitaplıklarımızda ve özel kişilerin ellerinde bulunan yüzlerce nüsha Kur'ân tercemelerinin mühim bir kısmının mukayesesinden anlaşılıyor ki bunların hepsinin menşei ve dayandıkları asıl nüsha tek bir eski tercemeden ibarettir. Bu en eski asıl nüshaya dayanan tercemeler Anadolu'ya Moğol istilâsı devrinde Orta-Asya'dan gelmişlerdir.

"Osmanlı" türkçesiyle yazılan Kur'ân tercemeleri, genel olarak hareke ile, sâitlersiz yazıldığı halde bir çok nüshalarda Tanrı kelimesi ittiradsız olarak تنكرى ، تكرى ، تنكرى ، تكر şekillerinde yazılmıştır ki bunlar arasındaki تنكرى şekli Orta-Asya'dan gelen terceme nüshasının bıraktığı izlerden biridir. Oğuz Türkçesi'ne şekil bakımından aykırı olan *mengü* (yani ebedî, huld, hâlid) kelimesi de bu tercemelerin Orta-Asya ile ilgisini göstermektedir. Daha XVI. asırda Orta-Asya edebî dilinde unutulmuş olan *yanut* (ceza, ecr, sevab mânalarına) kelimesi de dikkate değer. Bazı nüshalarda Orta-Asya eski yazı diline mahsus gramer özelliklerine de rastlıyoruz. Meselâ, Manisa nüshasında başka nüshalardaki "*çıkaravuz*" yerine "*çıkarurbiz*" (7. süre - A'raf, 57 âyet: كذلك نخرج الموتى D.: *ancalayın çıkaravüz ölüleri*, Manisa nüshası: *anun gibi çıkarurbiz ölüleri*, "*sana taparız*" yerine "*Saña ibadet eylerbiz*" gibi pek çok misal bulunmaktadır.

* * *

Din kitaplarını Türkçe'ye terceme ettirmek arzusunun Türkler'de çok eski zamandan beri mevcut olduğunu yukarıda bahis konusu etmiştik. Bu arzudur ki, İslâm'dan önce Türkler'in kabul ettikleri Budizm, Manihaizm ve Hıristiyanlık gibi dinlere ait pek çok eserlerin Türkçe'ye terceme edilmesine sebeb olmuştur. X. asrın ilk yarısında Türkler, devlet dini olarak, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra İslâmiyet'in en sağlam direği oldular. VIII. — IX. asırlarda İslâm dünyası için bir âfet halini alan bed-mezhebler ve zındıklar bütün ümitlerini Türkler'in kuvvet ve kudretine bağlamışlar, Türkler'i, İslâm âlemi üzerine çağırıyorlardı. Türkler'in Müslüman olmalariyle zındıkların ve bed-mezheblerin bütün ümitleri yok oldu. Türkler, İslâmiyet'i kabul etmelerinden bir asır geçer geçmez Kur'ân-ı Kerîm'i terceme ettiler. Bize vâsıl olan Kur'ân tercemelerinin dayandığı en eski terceme işte bu X. — XI. asırlara ait tercemedir.

Türkler arasında İslâmiyet'in kesin olarak yerleştiği ve her camiin yanında bir medresenin, külliyenin, ve her mahallede bir mektebin kurulduğu devirde bile Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin tercemesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu devrede bir çok sûrelerin mütercimleri o veya bu zatın veya cemaatın arzuları üzerine terceme yaptıklarını önsözlerinde bildirmişlerdir. Meselâ, *Cevâhirü'l-Asdâf* tefsiri İsfendiyar Bey'in emriyle, ilk defa Tebâreke terceme ve tefsiri Orhan Gazi'nin emriyle, yine ayni sûre Murat Arslan oğlu İshak Bey'in işaretiyle, yine Hızır Beğ Gölbeği emriyle yazılmıştır.

Osmanlı devleti'nde, ilim hayatının en yüksek seviyeye ulaştığı, bütün ülke medrese mezunları ve ulema ile dolup taştığı devrede bile "ehl-i salât azizler" namazda okunan kısa sûrelerin Türkçe'ye çevrilmesini istemişlerdir. Halkın bu ricası âlimlerden Mehmed Niksârî (vefatı H. 1225 = M. 1810)'ye ulaşmış, o da İhlâs sûresi'nin terceme ve tefsirini yazmıştır. Bu terceme ve tefsirin önsözünde Mehmed Niksârî şöyle diyor: "*Emmâ ba'du rüsti ve rasti bâzı ehl-i salât olan azizlerden biri demiş ki biz lisân-ı Arabî'yi bilmezüz emmâ bir kimesne ehl-i ilimden ola ki namaz içinde okuduğumuz aksar sûreden birisini Türkî'ye tercüme etse anı işitsevüz namaz içinde okuduğumuz vaktin mâna mülâhazasiyle bize bir nevi huzur olaydı namaz içinde, demiş. Bu söz dâî-i fakir ki Mehmed Niksârî demekle mâruftur sem'ine yetişdi ba'de't-teemmül lâyık olan bu oldı ki taleb olan tercemeyi eden mezkûr fakir ola...*" (Ayasofya Kitaplığı, Tefsir: 386).

Türk - İslâm Eserleri Müzesinde 73 numara ile kayıtlı Kur'ân-ı Kerîm ve Tercemesinin ilk cüzü tıpkı basımı

(Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme adlı esere ilâvedir.)

وه

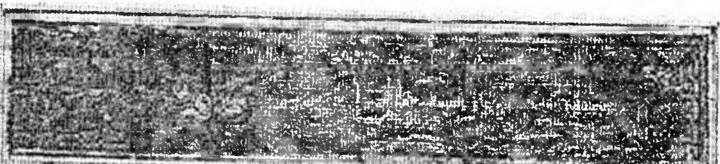

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين الرحمن
الرحيم مالك يوم الدين اياك نعبد

وإياك نستعين اهدنا الصراط

المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم

غير المغضوب عليهم ولا الضالين

بسم الله الرحمن الرحيم

الم ذلك الكتاب لا ريب فيه هدى للمتقين الذين يؤمنون

بالغيب ويقيمون الصلوة ومما رزقناهم ينفقون والذين

يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك وبالآخرة هم

يوقنون اولئك على هدى من ربهم واولئك هم المفلحون

ان الذين كفروا سواء عليهم ءانذرتهم ام لم تنذرهم لا يؤمنون

ختم الله على قلوبهم وعلى سمعهم وعلى ابصارهم غشاوة ولهم

عذاب عظيم ومن الناس من يقول امنا بالله وباليوم الاخر

وما هم بمؤمنين يخادعون الله والذين امنوا وما يخدعون

الا انفسهم وما يشعرون في قلوبهم مرض فزادهم الله

مرضا ولهم عذاب اليم بما كانوا يكذبون واذا قيل لهم

لا تفسدوا في الارض قالوا انما نحن مصلحون الا انهم هم

المفسدون ولكن لا يشعرون واذا قيل لهم امنوا كما

امن الناس قالوا انؤمن كما امن السفهاء الا انهم هم السفهاء

ولكن لا يعلمون واذا لقوا الذين امنوا قالوا امنا واذا خلوا

الى شياطينهم قالوا انا معكم انما نحن مستهزءون الله يستهزئ

بهم ويمدهم في طغيانهم يعمهون اولئك الذين اشتروا

الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم وما كانوا مهتدين

مثلهم كمثل الذي استوقد نارا فلما اضاءت ما حوله

ذهب الله بنورهم وتركهم في ظلمات لا يبصرون صم بكم

عمي فهم لا يرجعون او كصيب من السماء فيه ظلمات ورعد

وبرق يجعلون اصابعهم في اذانهم من الصواعق حذر الموت

والله محيط بالكافرين يكاد البرق يخطف ابصارهم

كلما اضاء لهم مشوا فيه واذا اظلم عليهم قاموا ولو شاء الله لذهب

بسمعهم وابصارهم ان الله على كل شيء قدير يا ايها

الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم والذين من قبلكم

لعلكم تتقون الذي جعل لكم الارض فراشا والسما بنا

وانزل من السما ما فاخرج به من الثمرات رزقا لكم فلا تجعلوا

لله اندادا وانتم تعلمون وان كنتم في ريب مما نزلنا على

عبدنا فاتوا بسورة من مثله وادعوا شهداكم من دون الله

ان كنتم صادقين فان لم تفعلوا ولن تفعلوا فاتقوا النار

التي وقودها الناس والحجارة اعدت للكافرين وبشر

الذين امنوا وعملوا الصالحات ان لهم جنات تجري من تحتها

الانهار كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا الذي رزقنا

من قبل واتوا به متشابها ولهم فيها ازواج مطهرة وهم فيها خالدون

ان الله لا يستحيي ان يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها فاما الذين

امنوا فيعلمون انه الحق من ربهم واما الذين كفروا فيقولون

ماذا اراد الله بهذا مثلا يضل به كثيرا ويهدي به كثيرا وما يضل به

الا الفاسقين الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه ويقطعون

ما امر الله به ان يوصل ويفسدون في الارض اولئك هم

الخاسرون كيف تكفرون بالله وكنتم امواتا فاحياكم ثم يميتكم

ثم يحييكم ثم اليه ترجعون هو الذي خلق لكم ما في

الارض جميعا ثم استوى الى السماء فسويهن سبع سموات

وهو بكل شيء عليم وإذ قال ربك للملئكة إني جاعل

في الأرض خليفة قالوا أتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك

الدماء ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك قال إني أعلم ما

لا تعلمون وعلم آدم الأسماء كلها ثم عرضهم على الملئكة

فقال أنبئوني بأسماء هؤلاء إن كنتم صادقين قالوا سبحانك

لا علم لنا إلا ما علمتنا إنك أنت العليم الحكيم قال يا آدم

أنبئهم بأسمائهم فلما أنبأهم بأسمائهم قال ألم أقل لكم إني أعلم

غيب السموات والأرض وأعلم ما تبدون وما كنتم

تكتمون وإذ قلنا للملئكة اسجدوا لآدم فسجدوا

الا ابليس ابى واستكبر وكان من الكافرين

وقلنا يا آدم اسكن انت وزوجك الجنة وكلا منها رغدا

حيث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة فتكونا من الظالمين فازلهما

الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا فيه وقلنا اهبطوا بعضكم

لبعض عدو ولكم في الارض مستقر ومتاع الى حين فتلقى

آدم من ربه كلمات فتاب عليه انه هو التواب الرحيم قلنا

اهبطوا منها جميعا فاما يأتينكم مني هدى فمن تبع هداى فلا

خوف عليهم ولا هم يحزنون والذين كفروا وكذبوا بآياتنا

اولئك اصحاب النار هم فيها خالدون يا بني اسرائيل اذكروا

نعمتي التي انعمت عليكم واوفوا بعهدي اوف بعهدكم

واياي فارهبون وامنوا بما انزلت مصدقا لما معكم ولا

تكونوا اول كافر به ولا تشتروا باياتي ثمنا قليلا واياي

فاتقون ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق وانتم

تعلمون واقيموا الصلوة واتوا الزكوة واركعوا مع الراكعين

اتامرون الناس بالبر وتنسون انفسكم وانتم تتلون

الكتاب افلا تعقلون واستعينوا بالصبر والصلوة وانها

لكبيرة الا على الخاشعين الذين يظنون انهم ملاقوا ربهم

وانهم اليه راجعون يا بني اسرائيل اذكروا نعمتي التي انعم

عليكم واني فضلتكم على العالمين ❁ واتقوا يوما لا تجزي نفس

عن نفس شيئا ولا يقبل منها شفاعة ولا يؤخذ منها عدل ولا

هم ينصرون ❁ واذ نجيناكم من آل فرعون يسومونكم

سوء العذاب يذبحون ابناءكم ويستحيون نساءكم وفي

ذلكم بلاء من ربكم عظيم ❁ واذ فرقنا بكم البحر فانجيناكم

واغرقنا آل فرعون وانتم تنظرون ❁ واذ واعدنا موسى اربعين

ليلة ثم اتخذتم العجل من بعده وانتم ظالمون ❁ ثم عفونا

عنكم من بعد ذلك لعلكم تشكرون ❁ واذ آتينا موسى

الكتاب والفرقان لعلكم تهتدون ❁ واذ قال موسى

لقومه يا قوم انكم ظلمتم انفسكم باتخاذكم العجل فتوبوا

الى باريكم فاقتلوا انفسكم ذلكم خير لكم عند باريكم

فتاب عليكم انه هو التواب الرحيم واذ قلتم يا موسى لن نؤمن

لك حتى نرى الله جهرة فاخذتكم الصاعقة وانتم تنظرون

ثم بعثناكم من بعد موتكم لعلكم تشكرون وظللنا عليكم

الغمام وانزلنا عليكم المن والسلوى كلوا من طيبات

ما رزقناكم وما ظلمونا ولكن كانوا انفسهم يظلمون واذ

قلنا ادخلوا هذه القرية فكلوا منها حيث شئتم رغدا

وادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة نغفر لكم خطاياكم

وسنزيد المحسنين فبدل الذين ظلموا قولا غير الذي قيل لهم

فانزلنا على الذين ظلموا رجزا من السماء بما كانوا يفسقون

واذ استسقى موسى لقومه فقلنا اضرب بعصاك الحجر فانفجرت

منه اثنتا عشرة عينا قد علم كل اناس مشربهم كلوا

واشربوا من رزق الله ولا تعثوا في الارض مفسدين

واذ قلتم يا موسى لن نصبر على طعام واحد فادع لنا ربك

يخرج لنا مما تنبت الارض من بقلها وقثائها وفومها وعدسها

وبصلها قال اتستبدلون الذي هو ادنى بالذي هو

خير اهبطوا مصرا فان لكم ما سألتم وضربت عليهم الذلة

والمسكنة وباءو بغضب من الله ذلك بانهم كانوا يكفرون
بايات الله ويقتلون النبين بغير الحق ذلك بما عصوا و
كانوا يعتدون ان الذين امنوا والذين هادوا والنصرى
والصابين من امن بالله واليوم الاخر وعمل صلحا فلهم اجرهم
عند ربهم ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون واذ اخذنا ميثقكم
ورفعنا فوقكم الطور خذوا ما اتينكم بقوة واذكروا ما فيه
لعلكم تتقون ثم توليتم من بعد ذلك فلولا فضل الله
عليكم ورحمته لكنتم من الخسرين ولقد علمتم الذين اعتدوا
منكم في السبت فقلنا لهم كونوا قردة خسين فجعلنها

نكالا لما بين يديها وما خلفها وموعظة للمتقين ۝ وإذ قال

موسى لقومه إن الله يأمركم أن تذبحوا بقرة قالوا أتتخذنا

هزوا قال أعوذ بالله أن أكون من الجاهلين ۝ قالوا ادع

لنا ربك يبين لنا ما هي قال إنه يقول إنها بقرة لا فارض ولا بكر

عوان بين ذلك فافعلوا ما تؤمرون ۝ قالوا ادع لنا ربك

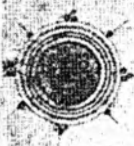
يبين لنا ما لونها قال إنه يقول إنها بقرة صفرا فاقع لونها تسر

الناظرين ۝ قالوا ادع لنا ربك يبين لنا ما هي إن البقر تشابه

علينا وإنا إن شاء الله لمهتدون ۝ قال إنه يقول إنها بقرة لا ذلول

تثير الأرض ولا تسقي الحرث مسلمة لا شية فيها قالوا الآن

١٦

حيث بالحق فذبحوها وما كادوا يفعلون ۝ واذ قتلتم نفسا

فادارءتم فيها والله مخرج ما كنتم تكتمون ۝ فقلنا اضربوه ببعضها

كذلك يحي الله الموتى ويريكم آياته لعلكم تعقلون ۝ ثم

قست قلوبكم من بعد ذلك فهي كالحجارة او اشد قسوة وان

من الحجارة لما يتفجر منه الانهار وان منها لما يشقق فيخرج منه الماء

وان منها لما يهبط من خشية الله وما الله بغافل عما تعملون ۝

افتطمعون ان يؤمنوا لكم وقد كان فريق منهم يسمعون

كلام الله ثم يحرفونه من بعد ما عقلوه وهم يعلمون ۝ واذا لقوا

الذين امنوا قالوا امنا واذا خلا بعضهم الى بعض قالوا اتحدثونهم

بما فتح الله عليكم ليحاجوكم به عند ربكم افلا تعقلون اولا

يعلمون ان الله يعلم ما يسرون وما يعلنون ومنهم اميون

لا يعلمون الكتاب الا اماني وان هم الا يظنون فويل للذين

يكتبون الكتاب بايديهم ثم يقولون هذا من عند الله

ليشتروا به ثمنا قليلا فويل لهم مما كتبت ايديهم وويل لهم

مما يكسبون وقالوا لن تمسنا النار الا اياما معدودة

قل اتخذتم عند الله عهدا فلن يخلف الله عهده ام تقولون

على الله ما لا تعلمون بلى من كسب سيئة واحاطت به

خطيئته فاولئك اصحاب النار هم فيها خالدون والذين

آمنوا وعملوا الصلحات اولئك اصحاب الجنة هم فيها خالدون

واذ اخذنا ميثاق بني اسرائيل لا تعبدون الا الله وبالوالدين

احسانا وذي القربى واليتامى والمساكين وقولوا للناس

حسنا واقيموا الصلوة واتوا الزكوة ثم توليتم الا قليلا منكم وانتم

معرضون واذ اخذنا ميثاقكم لا تسفكون دماءكم

ولا تخرجون انفسكم من دياركم ثم اقررتم وانتم

تشهدون ثم انتم هؤلاء تقتلون انفسكم وتخرجون فريقا

منكم من ديارهم تظاهرون عليهم بالاثم والعدوان

وان ياتوكم اسارى تفادوهم وهو محرم عليكم اخراجهم

أفتؤمنون ببعض الكتاب وتكفرون ببعض فما

جزاء من يفعل ذلك منكم إلا خزي في الحيوة الدنيا ويوم

القيمة يردون إلى أشد العذاب وما الله بغافل عما تعملون

أولئك الذين اشتروا الحيوة الدنيا بالآخرة فلا يخفف عنهم

العذاب ولا هم ينصرون ولقد آتينا موسى الكتاب وقفينا من

بعده بالرسل وآتينا عيسى ابن مريم البينات وأيدناه بروح

القدس أفكلما جاءكم رسول بما لا تهوى أنفسكم استكبرتم

ففريقا كذبتم وفريقا تقتلون وقالوا قلوبنا غلف بل لعنهم الله

بكفرهم فقليلا ما يؤمنون ولما جاءهم كتاب من عند الله مصدق

لما معهم وكانوا من قبل يستفتحون على الذين كفروا

فلما جاءهم ما عرفوا كفروا به فلعنة الله على الكافرين

بئس ما اشتروا به انفسهم ان يكفروا بما انزل الله بغيا

ان ينزل الله من فضله على من يشاء من عباده فباؤا بغضب

على غضب وللكافرين عذاب مهين واذا قيل

لهم آمنوا بما انزل الله قالوا نؤمن بما انزل علينا ويكفرون

بما وراءه وهو الحق مصدقا لما معهم قل فلم تقتلون

انبياء الله من قبل ان كنتم مؤمنين ولقد جاءكم

موسى بالبينات ثم اتخذتم العجل من بعده وانتم ظالمون

وإذ أخذنا ميثاقكم ورفعنا فوقكم الطور خذوا ما

آتيناكم بقوة واسمعوا قالوا سمعنا وعصينا وأشربوا في قلوبهم

العجل بكفرهم قل بئسما يأمركم به إيمانكم إن كنتم مؤمنين

قل إن كانت لكم الدار الآخرة عند الله خالصة من دون

الناس فتمنوا الموت إن كنتم صادقين ولن يتمنوه أبدا

بما قدمت أيديهم والله عليم بالظالمين ولتجدنهم أحرص

الناس على حيوة ومن الذين أشركوا يود أحدهم لو

يعمر ألف سنة وما هو بمزحزحه من العذاب أن يعمر والله

بصير بما يعملون قل من كان عدوا لجبريل فإنه نزله على قلبك

بإذن الله مصدقا لما بين يديه وهدى وبشرى للمؤمنين

من كان عدوا لله وملئكته ورسله وجبريل وميكال

فإن الله عدو للكافرين ولقد أنزلنا إليك آيات بينات

وما يكفر بها إلا الفاسقون أوكلما عاهدوا عهدا نبذه

فريق منهم بل أكثرهم لا يؤمنون ولما جاءهم رسول من

عند الله مصدق لما معهم نبذ فريق من الذين أوتوا

الكتاب كتاب الله وراء ظهورهم كأنهم لا يعلمون واتبعوا

ما تتلوا الشياطين على ملك سليمن وما كفر سليمن ولكن

الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر وما أنزل على

الملكين ببابل هاروت وماروت وما يعلمان من احد

حتى يقولا انما نحن فتنة فلا تكفر فيتعلمون منهما ما يفرقون

به بين المرء وزوجه وما هم بضارين به من احد الا باذن الله

ويتعلمون ما يضرهم ولا ينفعهم ولقد علموا لمن اشتريه ما له في

الآخرة من خلاق ولبئس ما شروا به انفسهم لو كانوا يعلمون

ولو انهم آمنوا واتقوا لمثوبة من عند الله خير لو كانوا يعلمون

يا ايها الذين آمنوا لا تقولوا راعنا وقولوا انظرنا واسمعوا وللكافرين

عذاب اليم ما يود الذين كفروا من اهل الكتاب ولا المشركين

ان ينزل عليكم من خير من ربكم والله يختص برحمته

وقف

من يشا والله ذو الفضل العظيم ما ننسخ من اية او ننسها

نات بخير منها او مثلها الم تعلم ان الله على كل شي قدير

الم تعلم ان الله له ملك السموات والارض وما لكم من

دون الله من ولي ولا نصير ام تريدون ان تسالوا رسولكم

كما سيل موسى من قبل ومن يتبدل الكفر بالايمان

فقد ضل سوا السبيل ود كثير من اهل الكتاب لو يردونكم

من بعد ايمانكم كفارا حسدا من عند انفسهم من بعد ما تبين

لهم الحق فاعفوا واصفحوا حتى ياتي الله بامره ان الله على كل

شي قدير واقيموا الصلوة واتوا الزكوة وما تقدموا لانفسكم

من خير تجدوه عند الله ان الله بما تعملون بصير وقالوا

لن يدخل الجنة الا من كان هودا او نصارى تلك امانيهم

قل هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين بلى من اسلم وجهه

لله وهو محسن فله اجره عند ربه ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون

وقالت اليهود ليست النصارى على شىء وقالت النصارى

ليست اليهود على شىء وهم يتلون الكتاب كذلك

قال الذين لا يعلمون مثل قولهم فالله يحكم بينهم يوم القيمة

فيما كانوا فيه يختلفون ومن اظلم ممن منع مساجد الله

ان يذكر فيها اسمه وسعى في خرابها اوليك ما كان لهم

أن يدخلوها إلا خائفين لهم في الدنيا خزي ولهم في

الآخرة عذاب عظيم ولله المشرق والمغرب فأينما تولوا فثم

وجه الله إن الله واسع عليم وقالوا اتخذ الله ولدا سبحانه

بل له ما في السموات والأرض كل له قانتون بديع السموات

والأرض وإذا قضى أمرا فإنما يقول له كن فيكون

وقال الذين لا يعلمون لولا يكلمنا الله أو تأتينا آية كذلك

قال الذين من قبلهم مثل قولهم تشابهت قلوبهم قد بينا

الآيات لقوم يوقنون إنا أرسلناك بالحق بشيرا ونذيرا ولا تسأل

عن أصحاب الجحيم ولن ترضى عنك اليهود ولا النصارى

حتى تتبع ملتهم قل إن هدى الله هو الهدى ولئن اتبعت

أهواءهم بعد الذي جاءك من العلم ما لك من الله من ولي

ولا نصير ۞ الذين آتيناهم الكتاب يتلونه حق تلاوته أولئك

يؤمنون به ومن يكفر به فأولئك هم الخاسرون ۞ يا بني إسرائيل

اذكروا نعمتي التي أنعمت عليكم وأني فضلتكم على

العالمين ۞ واتقوا يوما لا تجزي نفس عن نفس شيئا ولا يقبل

منها عدل ولا تنفعها شفاعة ولا هم ينصرون ۞ وإذ ابتلى

إبراهيم ربه بكلمات فأتمهن قال إني جاعلك للناس إماما

قال ومن ذريتي قال لا ينال عهدي الظالمين ۞ وإذ جعلنا

البيت مثابة للناس وامنا واتخذوا من مقام ابرهيم مصلى
وعهدنا الى ابرهيم واسمعيل ان طهرا بيتى للطائفين و
العاكفين والركع السجود واذ قال ابرهيم رب اجعل هذا
بلدا امنا وارزق اهله من الثمرات من امن منهم بالله واليوم
الاخر قال ومن كفر فامتعه قليلا ثم اضطره الى عذاب
النار وبئس المصير واذ يرفع ابرهيم القواعد من البيت واسمعيل
ربنا تقبل منا انك انت السميع العليم ربنا واجعلنا مسلمين
لك ومن ذريتنا امة مسلمة لك وارنا مناسكنا وتب علينا
انك انت التواب الرحيم ربنا وابعث فيهم رسولا منهم يتلوا

عليهم اياتك ويعلمهم الكتاب والحكمة ويزكيهم انك

انت العزيز الحكيم ۝ ومن يرغب عن ملة ابرهيم الا من سفه

نفسه ولقد اصطفيناه في الدنيا وانه في الاخرة لمن الصالحين ۝

اذ قال له ربه اسلم قال اسلمت لرب العالمين ۝ ووصى بها

ابرهيم بنيه ويعقوب يا بني ان الله اصطفى لكم الدين فلا

تموتن الا وانتم مسلمون ۝ ام كنتم شهداء اذ حضر يعقوب

الموت اذ قال لبنيه ما تعبدون من بعدي قالوا نعبد

الهك واله اباءك ابرهيم واسمعيل واسحق الها واحدا ونحن

له مسلمون ۝ تلك امة قد خلت لها ما كسبت ولكم ما كسبتم

ولا تسئلون عما كانوا يعملون ۝ وقالوا كونوا هودا او
نصارى تهتدوا قل بل ملة ابرهيم حنيفا وما كان
من المشركين ۝ قولوا امنا بالله وما انزل الينا وما انزل
الى ابرهيم واسمعيل واسحق ويعقوب والاسباط وما اوتي
موسى وعيسى وما اوتي النبيون من ربهم لا نفرق بين
احد منهم ونحن له مسلمون ۝ فان امنوا بمثل ما امنتم به فقد
اهتدوا وان تولوا فانما هم في شقاق فسيكفيكهم الله
وهو السميع العليم ۝ صبغة الله ومن احسن من الله صبغة
ونحن له عابدون ۝ قل اتحاجوننا في الله وهو ربنا وربكم

ولنا اعمالنا ولكم اعمالكم ونحن له مخلصون ۞ ام تقولون

ان ابرهيم واسمعيل واسحق ويعقوب والاسباط كانوا

هودا او نصارى قل ءانتم اعلم ام الله ومن اظلم ممن كتم

شهادة عنده من الله وما الله بغافل عما تعملون ۞ تلك

امة قد خلت لها ما كسبت ولكم ما كسبتم ولا تسئلون عما

كانوا يعملون ۞ سيقول السفهاء من الناس ما ولىهم عن

قبلتهم التى كانوا عليها قل لله المشرق والمغرب يهدى

من يشاء الى صرط مستقيم ۞ وكذلك جعلناكم امة وسطا

لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدا